

PODJELA ODGOVORNOSTI I POSTUPANJE U CILJU
PREVENCIJE I U SLUČAJEVIMA POJAVE NASILJA

UPUTSTVO ŠKOLAMA

PODJELA
ODGOVORNOSTI
I POSTUPANJE U
CILJU PREVENCIJE I U
SLUČAJEVIMA POJAVE
NASILJA

unicef

UPUTSTVO
ŠKOLAMA

Crna Gora
Ministarstvo prosvjete

**PODJELA ODGOVORNOSTI I
POSTUPANJE U CILJU PREVENCIJE
I U SLUČAJEVIMA POJAVE NASILJA**

UPUTSTVO ŠKOLAMA

Izdavač:
Ministarstvo prosvjete

Autori:
mr Tamara Milić, psihološkinja, Ministarstvo prosvjete
Radoje Novović, pedagog, Zavod za školstvo
Svjetlana Grdinić, psihološkinja, Centar za socijalni rad Podgorica
mr Ivana Raščanin, socijalna radnica, Centar za socijalni rad Podgorica

Tiraž:
500

Godina izdanja:
2015.

©Copyright
Sva prava na ovaj dokument su zadržana.
Zakonom o autorskim pravima, nijedan dio dokumenta, u bilo kojoj formi ili obliku, kao i čuvanje u bazi podataka ili dalje prosljeđivanje nije moguće bez odobrenja Izdavača.

Sadržaj

1. UVOD	5
2. NASILJE I ĐECA	6
3. PREPORUČENI KORACI PREDVIĐENI PROGRAMOM „ŠKOLA BEZ NASILJA“	8
4. MJERE KOJE TREBA PREDUZETI KAD SE UOČI NASILJE	11
5. INDIVIDUALNI PLAN PODRŠKE	13

■ UVOD

Školske 2005/2006. godine otpočela je realizacija Projekta „Škola bez nasilja - sigurno školsko okruženje“ u saradnji Ministarstva prosvjete i Kancelarije UNICEF-a u Crnoj Gori. Projekat je namijenjen učenicima, nastavnom i vannastavnom osoblju, roditeljima kao i cjelokupnoj zajednici s ciljem da smanji i spriječi nasilje među školskom decom u Crnoj Gori. U prethodnom periodu Projekat je realizovan u 40-ak škola¹ i u okviru njega pripremljen je Priručnik „Škola bez nasilja – sigurno školsko okruženje“ (http://www.unicef.org/montenegro/SBN_za_web_final.pdf), Brošura za roditelje (http://www.unicef.org/montenegro/BZR_za_web_final.pdf) i Upitnik za procjenu vršnjačkog nasilja.

Donošenjem Zakona o zaštiti od nasilja u porodici („Sl. list CG”, br. 46/10), te iz njega i proizišle Strategije o zaštiti od nasilja u porodici za period 2012-2015. godine, propisana je obaveza izrade Protokola o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici (<http://sudovi.me/podaci/vrhs/dokumenta/641.pdf>). Protokol precizira postupanje nadležnih institucija i obaveze preduzimanja potrebnih mjera iz domena odgovornosti.

Ovo uputstvo je koncipirano na bazi smjernica za postupanje koji se preporučuju u Priručniku „Škola bez nasilja – sigurno školsko okruženje“, te na osnovu koraka i obaveza iz nadležnosti koji su propisani u okviru navedenog Protokola.

¹ Započet u dvijema osnovnim školama: „Štampar Makarije“, Podgorica i „Dušan Korać“, Bijelo Polje; do kraja 2008. godine još šest osnovnih škola: „Pavle Rovinski“ - Podgorica, „Pavle Žižić“- Njegnjevo, „Kekec“ – Sutomore, „Mileva Lajović Lalatović“ –Nikšić, „Vuk Karadžić“ i „Radomir Mitrović“ - Berane. U školskoj 2011/12. godini uključeno je novih osam osnovnih škola: Aleksa Đilas Bečo, Ravna Rijeka, Dušan Obradović - Žabljak, Maksim Gorki, Radojica Perović, Sutjeska, Savo Pejanović – Podgorica, Druga osnovna škola – Budva, Salko Aljković – Pljevlja. 2014. godine odabrane škole: „Vladimir Nazor“, „Milorad Musa Burzan“, „Božidar Vuković Podgoričanin“, „Branko Božović“, „Vlado Milić“ - Podgorica, „Milan Vukotić“ - Golubovci, „Olga Golović“, „Braća Labudović“, „Ratko Žarić“, „Luka Simonović“, „Milija Nikčević“, „Jagoš Kontić“, Nikšić, „Vuk Karadžić“ - Berane, „Bajo Jojić“ - Andrijevica, „Jovan Tomašević“ - Virpazar, „Milan Vuković“, „Ilija Kišić“, „Orjenski bataljon“ - Herceg Novi, „Vuko Jovović“ – Danilovgrad, „Njegoš“ - Spuž, „Risto Ratković“ - Bijelo Polje, „Njegoš“ i „Lovčenski partizanski odred“ - Cetinje.

■ NASILJE I ĐECA

Škola ima značajno mjesto u otkrivanju i prijavljivanju nasilja i zlostavljanja. Škola je okruženje u kome se može očekivati i nasilničko ponašanje.

Prihvaćene su definicije i pokazatelji nasilja (Prilog broj 1): **Fizičko nasilje** je namjerno nanošenje fizičke povrede ili bola, ali i nanošenje štete tuđoj imovini (krađa, demoliranje). **Psihološko nasilje** je nanošenje mentalne ili emocionalne patnje, implicitna prijetnja fizičkim nasiljem, zaplašivanje druge osobe, sticanje kontrole nad njom. **Finansijska i materijalna eksploatacija** se uočava kada osoba koristi resurse (imovinu) druge osobe, bez njenog pristanka, a zarad sticanja koristi. **Seksualno nasilje** je nametanje seksualnog kontakta bilo koje vrste bez pristanka druge strane, izlaganje pornografskim sadržajima, komentari sa seksualnom konotacijom. Razmatraju se **zanemarivanje** djetetovih tjelesnih i/ili psiholoških potreba i **zlostavljanje** koje podrazumijeva ekstremnu deprivaciju djetetovih potreba udruženu sa nanošenjem fizičkog i psihičkog bola. **Vršnjačko nasilje** se dešava u školama i vršnjačkim grupama. Čini ga ponavljanje bar 2-3 puta raznih oblika nasilja u nekom kraćem ili dužem vremenskom intervalu starijeg djeteta nad mlađim, više djece nad jednim djetetom ili snažnijeg djeteta nad slabijim. To može biti pritisak, verbalna i/ili fizička agresija, kako bi uradilo nešto što ne želi, suzdržalo se da ne uradi nešto što smatra da treba i sl. **Socijalna izolacija** je na drugom mjestu po učestalosti vršnjačkog nasilja kod nas i forma je vršnjačkog socijalno/emocionalnog nasilja. U posljednje vrijeme se govori i o **vršnjačkom nasilju putem moderne tehnologije** (internet, mobilni telefon) koje remeti, uznemirava i zloupotrebljava privatnost.

Đeca koja se nasilno ponašaju² pokazuju nekoliko karakterističnih osobina. Imaju veliku potrebu za dominacijom nad vršnjacima (fizički napadi, omalovažavanje, potčinjavanje). Teško podnose neuspjeh, osujećenje, prepreke, pravila, impulsivna su, razdražljiva. Teško odgađaju zadovoljenje svojih potreba, odnosno to rade po principu „sada i ovdje“. Ponašaju se agresivno, prema roditeljima nastavnicima/nastavnicama i drugoj deci. Ne prihvataju različitosti i nijesu tolerantna. Mogu imati izrazitu potrebu za sticanjem koristi (materijalne).

² http://www.unicef.org/montenegro/SBN_za_web_final.pdf,
http://www.unicef.org/montenegro/BZR_za_web_final.pdf

Đeca koja trpe nasilje³ imaju neke prepoznatljive osobine: slabo samopoštovanje (sebe opazaju kao manje vrijedne, slabije), povučena su, pasivna, oprezna, tiha, ošetljiva, anksiozna, imaju malo prijatelja, obično su fizički slabija i nesigurnija, više uplašena i za njih se zna da neće uzvratiti ako ih neko napadne, najčešće prezaštićena od roditelja... Posljedice počinjenog i proživljenog nasilnog ponašanja mogu biti ne samo neposredne već i trajne. Važno je imati u vidu i neposredne posljedice proživljenog nasilja:

- Povučенost i nesigurnost, izbjegavanje društva (dijete je uglavnom samo u toku školskih odmora, ne uključuje se u zajedničke ili sportske aktivnosti).
- Poremećaj pažnje, pad školske uspješnosti, razdražljivost, napetost i sklonost da reaguje plačom.
- Gubitak motivacije za pohađanje škole: dijete odbija ili nerado ide u školu, izbjegava uobičajeni put do škole, ne želi da u školu ide samo i traži od roditelja da ga vode, u školi traži društvo/blizinu nastavnika/nastavnica.
- „Bolesno“ je kada treba da ide u školu; žali se na tegobe za koje ljekari ne nalaze organski osnov.

U školama treba znati da odnos djeteta koje trpi nasilje i djeteta koje se ponaša nasilno može biti veoma dugo skrivan i nevidljiv za nastavnike, roditelje pa i stručnjake. Stoga treba stvarati atmosferu u skladu sa pravilima i vrijednostima što čini „okvir“ za reagovanje kada se nasilno ponašanje dogodi. Djetetu koje trpi nasilje neophodna je pomoć radi jačanja psiholoških snaga. Istovremeno, kod djeteta koje se ponaša nasilno treba razvijati adekvatne psihosocijalne vještine.

³ http://www.unicef.org/montenegro/SBN_za_web_final.pdf,
http://www.unicef.org/montenegro/BZR_za_web_final.pdf

PREPORUČENI KORACI PREDVIĐENI PROGRAMOM „ŠKOLA BEZ NASILJA“

Najprije dajemo pregled aktivnosti koje je važno sprovesti kada se govori o Programu „Škola bez nasilja“.

- Osnovati tim koji će pratiti proces prevencije nasilja i izabrati koordinatora (po pravilu član stručne službe).
- Presentovati Program na sednici nastavničkog vijeća.
- Sprovesti Upitnik (slučajni uzorak učenika i sl.).
- Sprovesti obuke nastavnika/nastavnica za rad sa učenicima/učenicama o vrijednostima i pravilima i za sprovođenje restitucije.
- Na početku svake školske godine kroz radionice koncipirati pravila za sva odjeljenja i sve razrede - čas odjeljenskog starješine, a iz njih formulisati pravila škole (pozitivna forma).
- Postaviti pravila na vidljiva mjesta u učionici, u holu škole.
- Sprovesti roditeljski sastanak (odjeljenske starješine i roditelji – sva odjeljenja).
- Primjenjivati i evidentirati restituciju.
- Vršnjačka podrška i „kutija povjerenja“.
- Organizovati redovne sastanke za praćenje svih pojava nasilja u školi.
- Preduzimati mjere iz nadležnosti.

Školski tim za zaštitu djece od nasilja čine: uprava škole (direktor/ica), stručni saradnici i nastavnik/ca koji je u neposrednom kontaktu sa djetetom. Uloga tima je da zaposlenima olakša proceduru pomoći deci kada se posumnja da su izložena nekoj vrsti nasilja. Ostvaruje komunikaciju škole sa centrima za socijalni rad i ostalim pojedincima ili službama koje se bave zaštitom djece od nasilja. Brine o organizovanju i sprovođenju mjera plana zaštite, a u vezi su sa školom (Prilog broj 2).

Edukacija je potrebna da bi zaposleni u školi (nastavno i vannastavno osoblje) dobili informacije ili uputili u činjenice koje navode na sumnju da je dijete žrtva nasilja. Obuhvata primjenu radionice o pravilima i vrijednostima i reagovanju na nasilje i obuke za sprovođenje restitucije. Nakon inicijalne, važno je periodično ponavljati obuke, prije svega za novi kadar, radi obnavljanja i trajnosti vještina.

Pravila na nivou odjeljenja, razreda i škole uspostavljaju se i postavljaju na upadljivim mjestima. Organizuje se sastanak na kome se roditelji upoznaju sa pravilima i vrijednostima, načinu reagovanja kada se nasilje dogodi. Nakon formulisanja pravila škole, školski tim za zaštitu dece od nasilja i uprava škole dogovaraju se o uvođenju i primjeni disciplinovanja i restitucije (nadoknade štete) koje se koriste prije vaspitnih mjera.

Restitucija ponašanja je metoda orijentisana ka mogućnostima ispravljanja, a ne kažnjavanju za počinjenu grešku (nadoknada učinjene štete ili napravljene greške). Ona uči samodisciplinovanju zato što: oštećeni dobija zadovoljavajuću nadoknadu; počinitac ulaže napor i uči na greškama koje popravljaju sopstvenim trudom; razvija vrijednosti i nove vještine. Korake za primjenu restitucije treba odštampati i staviti u svaki dnevnik, učionicu, kancelariju.

Tabela 1: Postupak restitucije

RESTITUCIJA

1. **U našoj školi NE prihvatamo...**
2. **U šta VJERUJEMO i što NJEGUJEMO u našoj školi?** (npr. Svi imamo pravo da budemo sigurni)
3. **Koje je naše PRAVILO?**
4. **Šta si htio/htjela ili trebao/la?** Što si stvarno želio/la (mislio/la, ošeo/la ili koji je bio tvoj cilj)?
5. **Da li je to DOBAR način?** Što si i kako učinio/la (rekao/la)? Jesi li dobio/la ono što si htio/la? Jesi li zadovoljan/na? Da li ti to pomaže da dobiješ ono što ti treba? Što to govori o tebi kad tako postupiš?
6. **Kako ćeš POPRAVITI ovu situaciju?** Što možeš naučiti iz ovoga? Kako možeš popraviti grešku/štetu i što to govori o tebi? Što odgovara i jednoj i drugoj strani? Što će zadovoljiti „žrtvu“? Da li možeš na ovaj način da se iskupiš?

Odraslima koji rade u školi i sprovode restituciju preporuka je da se tokom primjene ovog postupka ponašaju na sljedeći način:

- Ostanite mirni i gledajte dijete u oči.
- Govorite kratko, prijateljski, ali jasno i odlučno.
- Kažite što ste videli i potom sprovedite restituciju.

Stručna služba škole je zadužena za **organizovanje vršnjačke pomoći** i praćenje „**kutije povjerenja**“. Stručna služba će odabrati i obučiti djecu, dogovarati izvođenje i supervizirati vršnjački program. Učenicima/cama koji nijesu spremni da govore otvoreno o svom ili problemu svog druga/rice, koji ne mogu javno reći koji se učenici/ce ponašaju nasilno ili imaju potrebu da pitaju bilo što u vezi sa pojavom vršnjačkog nasilja omogućeno je da to urade preko „kutije povjerenja“ u koju ubacuju svoja pitanja (potpisana šifrom). Stručna služba škole redovno pregleda sadržaj kutije i supervizira odgovore (takođe pod šifrom) od strane članova grupe za vršnjačku pomoć koji su istaknuti na oglasnoj tabli. Vršnjaci mogu biti korisni za uključivanje u društvo vršnjaka sa niskim stepenom samopoštovanja, drugim rizičnim znacima socio-emocionalnog razvoja. Mogu dežurati u školi na predviđenim mjestima, organizovati školske, sportske, kulturne i druge aktivnosti sa temom nasilja među decom.

Kako se nasilje najčešće dešava van vidokruga odraslih u školi: na školskom dvorištu, u toaletima, na stepeništu itd. nužno je organizovati dežurstva. U svakom hodniku, na holu, stepeništu i dvorištu dežura i prati situaciju po jedan nastavnik/nastavnica. Obilaze „skrivena“ mjesta u školi, razgovaraju sa decom. Dežurni nastavnici/nastavnice treba da postupaju dosljedno i jednako prema svim učenicima/učenicama. Osim toga, radnici/radnice na održavanju higijene i domar škole su u prilici da zapaze određene oblike nasilja. U prostorijama koje oni koriste treba postaviti pisani informativni materijal i vodiče za prepoznavanje znakova nasilja (Prilog broj 1).

Slobodne aktivnosti mogu se proširiti sadržajima koji su u skladu sa idejom sprečavanja nasilja. U okviru sekcija moguće je osnažiti svijest o prevenciji nasilja. Izabрати aktivnosti za koje postoji interesovanje učenika/učenica. To mogu biti izložbe dječjih radova, prilozi školskim novinama na temu nasilja; dramske izvedbe i igrokazi; pravljenje video-zapisa; postavljanje poruka o nenasilju i sl.

Važna napomena: Neophodno je da se školski tim za zaštitu dece od nasilja redovno sastaje (dva puta mjesečno) i prati sve pojave nasilja u školi. Na osnovu **formulara** koji popunjavaju odjeljene starješine,

školski tim utvrđuje stanje u školi i preduzima mjere u svojoj nadležnosti (Prilog broj 3). Formular sadrži podatke o broju učenika, dešavanjima koja se mogu podvesti pod vršnjačko nasilje (vrijeđanje, guranje, pesničenje, tuče, iznuđivanje novca i dr.), datum kada se to desilo, zapažanja o drugim vrstama nasilja kod dece, a na osnovu znakova koji se unose u formular (izrazita povučenost ili detetova sklonost da se izoluje i distancira, anksioznost, nisko samopoštovanje, somatske tegobe, neobično reagovanje na dodir, podlivi, modrice, lomovi, neodgovarajuće hranjenje, odijevanje i dr.).

Slijedi preduzimanje mjera iz nadležnosti. Odgovornost i dužnost prijavljivanja nasilja i zlostavljanja je obavezna! Obaveza prijavljivanja nasilja ima prednost u odnosu na tzv. profesionalno čuvanje tajne ukoliko ona ugrožava detetovu bezbjednost, život ili mentalno i/ili fizičko zdravlje. Odnosi se na situacije u kojima se došlo do informacije koje upućuju da je dijete zlostavljano.

4

MJERE KOJE TREBA PREDUZETI KAD SE UOČI NASILJE

U dogovorenom intenzitetu (dva puta mjesečno) sastaje se školski tim radi analize dostavljenih formulara. Tom prilikom se utvrđuje koja vrsta nasilja je u pitanju, odnosno na koju vrstu nasilja se sumnja.

Na osnovu registrovanih dešavanja u školi, evidencije restitucije i zabilješki razgovora stručne službe sa pojedinom decom zaključuje se o kojoj vrsti nasilja je riječ: **vršnjačko nasilje, fizičko nasilje, psihološko nasilje, seksualno nasilje, zanemarivanje i zlostavljanje, finansijska i materijalna eksploatacija.**

Ukoliko se zaključi da je riječ o vršnjačkom nasilju (vrijeđanje, pesničenje, tuče, iznuđivanje novca i sl.) definišu se mjere koje treba preduzeti na nivou

škole. Osmišljavaju se i sprovode ciljane i tematske radionice (jačanje odjeljenske kohezije, prihvatanje različitosti, nenasilna komunikacija). Organizuje se rad s manjim grupama (vršnjačka podrška, ciljani rad na prevazilaženju konkretnih problema koji postoje u određenim manjim grupama). Definišu se oblasti, metode i tehnike podrške potrebne djetetu i primijenjuje individualni rad. Koncipiraju se i primjenjuju oblici rada s roditeljima (tematski roditeljski sastanci i sastanci savjeta roditelja, radionice, individualna podrška). Formulišu se i preduzimaju mjere prema drugim institucijama.

Paralelno treba razmotriti znakove i pokazatelje da bi se na osnovu njih postavila sumnja na određeno nasilje (Prilog 1). Samim tim se konstatuje da li je riječ o fizičkom nasilju, o psihološkom nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju ili se sumnja na seksualno zlostavljanje. U skladu sa sumnjama i zaključcima **odmah** treba preduzeti profesionalne mjere, shodno etici i struci.⁴ Stručna služba ustanove obavlja **razgovor sa djetetom** (uz prisustvo roditelja/staratelja) i sačinjava izvještaj o obavljenom. U slučaju teških slučajeva koji se dešavaju u školi, uprava **odmah poziva hitnu službu i/ili doktora, ili slučaj prijavljuje policiji** (predstavnik škole – poželjno je da član stručne službe bude prisutan uz dijete i roditelja/staratelja).

Tim za zaštitu dece od nasilja obavještava centar za socijalni rad o postojanju sumnje. Obavještenje treba da sadrži sljedeće informacije (Prilog broj 4):

- Naziv i sedište škole koja šalje obavještenje.
- Ime i starost djeteta, ime roditelja/staratelja, podaci o porodici (adresa, kontakt telefoni).
- Opis djeteta u školi: dolasci na nastavu, školska uspješnost i karakteristike učenja (pažnja, pamćenje i sl.), socijalne vještine, ponašanje, komunikacija, emocionalne karakteristike, izgled.
- Informacije, činjenice, okolnosti iz kojih proizilazi sumnja o tome da se dijete nalazi u situaciji nasilja.
- Uočeni znaci nasilja, pokazatelji i indikatori i zaključak o vrsti nasilja.
- Ime osobe/a za koju se sumnja da vrši nasilje.
- Datum i potpis odgovorne osobe.

⁴ Neke slijede iz Protokola o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici

INDIVIDUALNI PLAN PODRŠKE

Da bi se postiglo da dijete žrtva nasilja ili ono koje pokazuje neprilagođenost ponašanja, razvije adekvatne psihosocijalne vještine, potrebno je usaglašeno djelovanje i rad timova škole i centra za socijalni rad. Sa službama socijalne zaštite treba razviti Plan podrške (Prilog broj 5) koji uključuje psihosocijalnu podršku, mjere obrazovno-vaspitnog postignuća (dopunska nastava, individualni rad i sl). Na osnovu njega se prati ponašanje djeteta kroz duži vremenski period. Centar za socijalni rad se uključuje kad je u pitanju nasilničko ponašanje djece, dok škola preko svoje stručne službe rješava kratkotrajne incidente i sukobe djece. Škola šalje zahtjev centru za socijalni rad za uključenje i preuzimanje zaštitnih mjera kada dođe do ponavljanja određenog ponašanja i dominacije sile na individualnom ili grupnom planu. Planiranje i sprovođenje zaštitnog procesa podrazumijeva podršku aktivnostima u okviru procesa obrazovanja i vaspitanja, dijagnostički postupak, tretman, primjenu mjera socijalne zaštite i organa starateljstva i dr.

Centar za socijalni rad pruža podršku deci žrtvama nasilja, savjetodavni rad izvršiocima nasilja i njihovim roditeljima, nadzor njihovog ponašanja i ostale zaštitne mjere. Tim centra preispituje situaciju, utvrđuje osobine ličnosti djeteta, u kojim situacijama je sklon da se neadekvatno ponaša, što je dovelo do incidenta i takvog kontinuiranog ponašanja. Nakon obrade djetetove ličnosti i razgovora sa roditeljima, po potrebi utvrđuje plan i program zaštite i rada (u zavisnosti da li je dijete žrtva ili počinitelj) u cilju poboljšanja njegovog ponašanja i bolje adaptacije u školi. Planom se preciziraju i dogovaraju mjere kako bi se zajedničkom saradnjom što uspješnije radilo na tretmanu žrtava i počinioca nasilja. Stručni radnici fokusiraju pažnju na unapređenje prosocijalnog načina razmišljanja, uspostavljanje odgovarajućeg nivoa kontrole impulsa, razvoj osećaja odgovornosti i prihvatanja posljedica za sopstveno ponašanje. Pomažu u razvijanju vještina komuniciranja za nenasilno rješavanje konflikata i unapređenju odnosa sa vršnjacima i porodicom. Usmjeravaju strukturisanje slobodnog vremena (adekvatni sadržaji, rekreativne i sportske aktivnosti), motivišu za razvoj osećaja odgovornosti i dužnosti

prema obavezama, sebi, roditeljima, drugima. Insistira se na redovnim dolascima na savjetodavni rad da bi se radilo na razvoju optimalnog ponašanja. Važno je osnaživanje roditelja za povećanje dosljednosti u vaspitavanju djeteta, ali i nadzor roditeljskog prava, kada za tim postoji potreba.

U školi se sprovodi nadzor nad učenicima/cama na času, tokom odmora, dolaska i odlaska iz škole. Utvrđuju se oblasti podrške potrebne djetetu. Primjenjuju se metode i tehnike individualnog rada s djetetom. Realizuje se stručno savjetodavni, individualni i grupni rad/radionice. Radionice⁵ koje se sprovode su tematske (jačanje odjeljske kohezije, prihvatanje različitosti, nenasilna komunikacija). Organizuje se ciljani rad na prevazilaženju konkretnih problema koji postoje u određenim manjim grupama. Prilagođava se metodika nastave i izvodi dopunska nastava. Određuje se nastavnik – mentor, koji je, po pravilu, model prema kojem dijete ima pozitivan transfer, a koji prati njegov uspjeh i ponašanje. Takođe, organizuje se edukativno-savjetodavni rad sa roditeljima.

⁵ Scenariji radionica su dati u Priručniku "Škola bez nasilja – sigurno školsko okruženje"

Prilog broj 1: Definicije i pokazatelji nasilja

Fizičko nasilje	<p>Namjerno nanošenje fizičke povrede ili bola:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tjelesne povrede, šamaranje, nanošenje modrica, prelomi, opekotine; • Povlačenje, uplašenost, strah od fizičkog ili drugog kontakta, od blizine određenih osoba. 		
Psihološko nasilje	<p>Nanošenje mentalne ili emocionalne patnje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lišavanje psihološke, emocionalne i socijalne podrške, zapostavljanje, uskraćivanje ljubavi i pažnje, odsustvo ili ispoljavanje negativnih emocija; • Prijetnje, vika, bezrazložne grdnje, psovke, potcjenjivanje, podsmijevanje, vrijeđanje, upotreba pogrdnih imena ili atributa, • Stvaranje situacije za strah i oštećanje nesigurnosti kod deteta. 		
Seksualno nasilje	<p>Neželjeni seksualni kontakt, dodiri, komentari sa seksualnom konotacijom:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Popuštanje u školi, smetnje pažnje, odsutnost; • Povlačenje, promjene u raspoloženju, agresivnost i odbojnost, sram, krivica, nisko samopoštovanje, samopovrjeđivanje, suicidalanost; • Modrice, somatske tegobe, bolovi u stomaku; • Naglašeno simboličko seksualno ponašanje, neuobičajena znanja o seksualnosti; • Strah od fizičkog kontakta, specifičnih mjesta, ljudi, stvari. 		
Zanemarivanje i zlostavljanje	<p>Ekstremna deprivacija i oglašivanje na detetove potrebe udružene sa nanošenjem fizičkog i psihičkog bola detetu. Može biti: fizičko, zdravstveno, obrazovno, emocionalno, neadekvatan nadzor, napuštanje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Neodgovarajuće hranjenje, odijevanje, liječenje, higijenska zapuštenost, usporen razvoj koji nije organskog porijekla; • Modrice, prelomi, opekotine, znaci vezivanja i zatvaranja deteta; • Uspjeh u školi promjenljiv, poremećaj sna, glavobolje i sl. 		
Finansijska i materijalna eksploatacija	<p>Postupak ili proces kada osoba koristi resurse (imovinu) druge osobe, bez njenog pristanka, a zarad sticanja koristi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Iznuđivanje novca, krađa, oštećivanje imovine... 		
Vršnjačko nasilje	<p>Razni oblici nasilja više dece nad jednim detetom, starijeg nad mlađim, snažnijeg nad slabijim detetom:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pesničenje, • Udaranje, • Tuče, • Ponižavanje. 	<p>Socijalna izolacija:</p> <p>Pritisak na druge da se ne druže, isključivanje deteta iz kruga prijatelja, nepozivanje u društvo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Negativno procjenjivanje, ogovaranje, ignorisanje, uvredljivi pokreti i mimika 	<p>Nasilje putem moderne tehnologije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Napadi na privatnost, izlaganje neprimjerenim sadržajima, • Uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, širenje nasilnih komentara i grupne mržnje, isključivanje iz društvenih mreža

Prilog 2: Opis uloga (direktor/uprava škole, stručna služba, nastavnik i dr.), koraka, obaveza, postupaka iz nadležnosti

Direktor/ica, uprava škole	<ul style="list-style-type: none"> • Formira, učestvuje i prati rad školskog tima; • Određuje i prati dežurstava; • Obezbeđuje uslove za rad ("kutija povjerenja", prostor za time-out i dr.); • Prati uspostavljanje i primjenu mjera disciplinovanja i restitucije; • Podnosi prijave o sumnji na nasilje; • Prati primjenu IPPa; • Ostvaruje kontakt s drugim nadležnim ustanovama (zdravstvena, socijalna zaštita, policija i dr.); • Sarađuje sa lokalnom zajednicom.
Nastavno osoblje	<ul style="list-style-type: none"> • Sprovodi nadzor nad učenicima/cama na času, tokom odmora, dolaska i odlaska iz škole; • Realizuje radionice na času odjeljskog starješine; • Vodi računa o donošenju i primjeni pravila i vrijednosti, kao i nadoknadi štete; • Redovno vodi formular za praćenje nasilja u školi; • Učestvuje u donošenju i primjeni IPP; • Radi sa roditeljima u toku roditeljskih sastanaka; • Osmišljava i sprovodi vannastavne aktivnosti.
Stručna služba	<ul style="list-style-type: none"> • Obučava nastavnike/nastavnice u oblasti prevencije nasilja; • S učenicima realizuje stručno savjetodavni, individualni i grupni rad/radionice; • Učestvuje u donošenju, primjeni i praćenju dogovorenih postupaka IPPa; • Organizuje, sprovodi i nadgleda aktivnost: „Kutija povjerenja“, kao i rad grupa za vršnjačku podršku; • Sprovodi edukativno/savjetodavni rad sa roditeljima; • Vodi evidenciju mjera, restitucije, sumira formulare za praćenje nasilja u školi, koncipira preporuke shodno analizi formulara; • Sarađuje sa stručnim licima drugih ustanova (zdravstvena briga, socijalna zaštita, policija i dr.); • Organizuje prostor za time-out.
Stručni aktivni	<ul style="list-style-type: none"> • Predlaže i izvodi nastavne ciljeve koje se mogu obraditi iz aspekta vršnjačkog nasilja; • Osmišljava ideje za slobodne, vannastavne i aktivnosti sekcija.
Administrativno osoblje	<ul style="list-style-type: none"> • Pruža pomoć i administrira u programskim aktivnostima (otkrivanje, prijava i sl.).
Domari, spremačice	<ul style="list-style-type: none"> • Prepoznaju nasilno ponašanje; • Primjenjuju osnovne principe postupanja (prepoznavanje pojave, prijavljivanje, praćenje).

Prilog 3: Formular za praćenje pojave nasilja u školi

Naziv i sjedište škole	
Odjeljski starješina	
Ime djeteta, odjeljenje	
Vremenski period praćenja	
Izvor podataka (restitucija, zabilješke stručne službe, zapažanja nastavnika)	
Opis ponašanja/događaja zbog kojeg se sumnja na nasilje	
Uočeni znaci nasilja	
Zaključak i preporuka stručne službe o vrsti nasilja	
Predložene mjere tima u odnosu na školu, na druge ustanove	

Prilog broj 4: Obavještenje koje upućuje škola

Naziv i sjedište škole koja šalje obavještenje	
Ime i starost djeteta, ime roditelja/staratelja, podaci o porodici (adresa, kontakt telefoni)	
Opis djeteta u školi: dolasci na nastavu, školska uspješnost i karakteristike učenja (pažnja, pamćenje...), socijalne vještine, ponašanje, komunikacija, emocionalne karakteristike, izgled	
Informacije, činjenice, okolnosti iz kojih proizilazi sumnja o tome da se dijete nalazi u situaciji nasilja	
Uočeni znaci nasilja, pokazatelji i indikatori i zaključak o vrsti nasilja	
Ime osobe/a za koju se sumnja da vrši nasilje	
Datum i potpis odgovorne osobe	

Prilog 5: PLAN ZAŠTITE I PROGRAM RADA SA ĐETETOM

Opšti podaci o djetetu i porodici		
Kratak opis ličnosti djeteta		
Utvrđene vaspitno-obrazovne karakteristike, mogućnosti, postignuća, potrebe djeteta	Snage djeteta:	Rizici:
Prepoznate oblasti savjetodavnog rada sa djetetom u CSR	Snage djeteta:	Rizici:
Opis mjera i aktivnosti		Zadužene osobe i dinamika sprovođenja
Mjere koje će preduzeti centar za socijalni rad (procjena, dijagnostički postupak, savjetodavni rad (tehlike rada), nadzor ponašanja i ostale zaštitne mjere, sastanci sa školskim timom)		
Aktivnosti koje će se sprovesti u školi postavljajući pravila; stručno-savjetodavni rad s učenicima: individualni i grupni rad/radionice; prilagođavanje nastave, dopunska nastava; edukativno-savjetodavni rad sa nastavnicima, roditeljima; određivanje nastavnika mentora; razmjena informacija, usaglašavanja i daljeg razvoja mjera: sastanci tima škole i/ili sa članovima tima centra za socijalni rad.		
Obaveze		Akcioni/vremenski plan praćenja obaveza
OBAVEZE djeteta:		
OBAVEZE roditelja:		
OBAVEZE stručnih radnika centra:		
OBAVEZE stručnih radnika škole:		

Datum:

TIM:

Literatura:

Krkeljić Lj., *Priručnik Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu – kako spriječiti nasilje u školi – Program prevencije nasilja među decom u školi*, **Ministarstvo prosvjete i UNICEF, 2013.**

Ministarstvo prosvjete i UNICEF, *Brošura za roditelje - Program prevencije vršnjačkog zlostavljanja, za sigurno i podsticajno okruženju u školama*, **2013.**

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, UNDP, *Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici - procedure i institucionalna saradnja u vezi s porodičnim nasiljem i nasiljem nad ženama*, **2011.**

Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Strategija zaštite od nasilja u porodici 2011-2015.*

<http://sudovi.me/podaci/vrhs/dokumenta/641.pdf>

http://www.unicef.org/montenegro/BZR_za_web_final.pdf

http://www.unicef.org/montenegro/SBN_za_web_final.pdf